

UOT 09

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2025.1.197>

SƏBUHİ İBRAHİMOV

“KƏŞKÜLÜN-NUR” ƏSƏRİNDƏ VERİLƏN DİL VƏ ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ HAQQINDA

Məqalədə Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvaninin “Kəşkülün-Nur” əsərində verilən dil və üslub xüsusiyyətləri haqqında geniş təhlillər aparılmışdır. Aparılmış araşdırmalar zamanı məlum olmuşdur ki, əsərdə verilən dil və üslub xüsusiyyətlərinin dərin və hərtərəfli mənalara malik olması müəllifin böyük bacarıq və hədsiz biliyə malik olmasından xəbər verir. Araşdırmalarda o da müəyyən olunmuşdur ki, H.M.Naxçıvaninin “Kəşkülün-Nur” əsərində verilən hər bir dil və üslub xüsusiyyətləri ayrı-ayrılıqda öz aktuallığı ilə seçilir. Müəllifin hələ XIX əsrdə yaşadığını nəzərə alaraq həm dini sahədə, həm də ədəbi dildəki mövqeyini müəyyənləşdirmək üçün əsərdə verilən şeirlərdən bir sıra söz və ifadələrdən bəhs edilir. Hərtərəfli yaradıcılığının linqvistik cəhətdən araşdırılması onu göstərir ki, müəllif, milli sözləri qoruyan və onları aktivləşdirən söz sənətkarıdır. Məqalədə müəllifin aforistik ifadələr və poetik sintaksis nümunələr yaratması məsələsinə də toxunulur.

Aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvaninin “Kəşkülün-Nur” əsərində özünə yer alan dil və üslub xüsusiyyətləri və lazımı amillər nəinki klassiklərimiz üçün, həm də bu günümüz üçün əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: *Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvani, əsər, dil, üslub, xüsusiyyətlər, əlyazma.*

Giriş. Ümumiyyətlə üslub-dil xüsusiyyətləri dilçilik bölməsində öz əhəmiyyətini daha da geniş mənada büruzə verir. Belə ki, hər bir üslub və dil müxtəlif funksional xarakter daşıyır. Bu mənada, üslub-dil xüsusiyyətlərinə belə bir tərif vermək olar:

Üslub-dil vasitələrindən məqsədyönlü şəkildə istifadə üsuludur. Üslubları öyrənən dilçilik bölməsi üslubiyyat (stilistika) adlanır. Üslublar həm ümumi, ictimai baxımdan, həm də xüsusi, fərdi baxımdan özünü göstərir. Birinci halda, yəni ümumi, ictimai məzmun daşdığıda funksional üslublar ortaya çıxır. Funksional üslublar milli ictimai təfəkkürün müxtəlif sahələrini əhatə edir və bir neçə növə bölünür. Funksional üslublar bütövlükdə ədəbi dili təşkil edir. Bu mənada, Naxçıvan ədəbi-fəlsəfi mühiti üslub-dil baxımından qədim zamanlardan indiki dövrə qədər şərəfli bir tarixi yol keçmiş, bu zəngin prosesdə təkmilləşərək yeni keyfiyyətlər əldə etmiş, xeyli dərəcədə zənginləşərək Azərbaycan ədəbi-fəlsəfi mühitinin ayrılmaz bir qoluna çevrilmişdir.

Hər bir xalqın ədəbi və fəlsəfi örnəkləri onun mənəviyyat və mədəniyyətini əks etdirən qaynaqlardan biridir. Bir tərəfdən də zamanın, cəmiyyətin güzgüsü rolunu oynayan ədəbiyyat məxsus olduğu xalqın seçkinliyini, milli-mənəvi özəlliklərini təzahür etdirə bilmək xüsusiyyətinə malikdir. Bu mənada, bütün Şərq ədəbi-bədii uğurlarına töhfə verən, zəngin ideya-mənəvi gücə malik Azərbaycan ədəbiyyatının bir hissəsi də Naxçıvanda yaranıb, inkişaf edib və hazırda bu ənənənin yaşaması davam edir. Belə ki, Naxçıvan ədəbi mühiti milli zəmində yaranmış zəngin və qədim irsə söykənir, bədii üslub və ya bədii dil obrazları ən əlverişli söz nümunələri kimi inkişaf etməklə yanaşı, sintaktik üslubiyyat da özünə layiq yer tapmışdır. Görkəmli Azərbaycan alimi Dəmirçizadə deyirdi: “...bədii üslub və ya bədii dil obrazlı dildir: bu üslubda obrazı – sürəti daha canlı rəsm etmək üçün ən əlverişli sözü və ya ifadəni tapıb işlətmək tələb olunur” [1, s. 31]. Sintaktik üslubiyyat strukturu səviyyəsini isə yazıçı-publisist C.Məmmədquluzadə belə qələmə almışdır: “Zarəfat kənarda qalsın, mən qorxuram ki, İran azərbaycanlıları deyərlər ki, Culfadan başlamış, bir tərəfi Savuq bulaq İran Kürdüstanı; Həmədan, Qəzvin, ta gəldi çıxdı Gilana və Şimal tərəfdə Şura Azərbaycanına qədər, belə bir məmləkətin - ki, adı İran Azarbaycandır, cəmi əhalisinin ana dili türk dilidir və türk dili də olmalıdır” [3, s. 36].

Əsərdə verilən üslub-dil xüsusiyyətləri. Həqiqətən H.M.Naxçıvani əsərdə verilən şeir parçalarında hər hansı bir şairin şeri öz səmimiyyətinə və üslub-dil xüsusiyyətinə görə seçildiyini

bəyan edir. Müəllif bəhs etdiyi əsərdə dini məzmunlu obrazlı və süjetli üslub və dil xüsusiyyətlərini verməklə əsəri bir daha zənginləşdirmişdir. Belə güman etmək olar ki, müəllifin əsərdə qələmə aldığı bu süjetli hadisələr üslub-dil baxımından çox əhəmiyyətlidir. Belə ki, qələmə alınan əsərin məzmunu bir dini rəvayətdən götürülmüşdür. Belə ki, müəllif Kərbəla epizodlarında Əbülfəzl Abbas əleyhissalamın Fərat çayından peyğəmbər əhli-beytinə su gətirməsini obrazlı şəkildə təsvir edir. Onun yaradıcılığında poetik mətləb sözlərin məna çalarları ilə tarazlaşır. “İdeya məzmununu kamil ifadə formasına salmaq, sözü obraza çevirmək şeir yaradıcılığının ən ilkin əlamətidir və elə bunun üçündür ki, obraz yaratma vasitəsi olan dil və üslub şeir yaradıcılığının mərkəzi problemdir” [2, s. 34-35]. Burada baş verən hadisələrin, yəni su gətirən şəxsin özünün susuz olması, suya meyl etməsi, sudan içmək qərarına gəlməsi və tez bir zamanda öz qərarından dönərək xeymədə olan susuz insanların onun yolunu gözləməsi canlandırılır:

Necə içim bu suyu könlümün nəvası gəlir,
Səhabə qızlarının əl-ətəş sədası gəlir.
Necə içim bu suyu Zeynəb deyir gülüm soldu,
İki balam bu biyaban ara susuz öldü.
Necə içim bu suyu içmədi Əli Əkbər,
Necə içim bu suyu təşnə can verib Əsgər [4, s. 91].

Müəllif əsərdə üslub-dil xüsusiyyətlərini sual şəklində olan parçaların verilməsi ilə daha da diqqəti cəlb edir və poetik yazı quruluşunu bir daha zənginləşdirir:

Mən içməyəm suyu hərçənd gül kimi sollam,
Əgər içsəm suyu Gülsümdən xəcil ollam.
Mən içməyəm suyu bir növcavanı qıllam yad,
Ki, Kərbəladə ölüb təşnə Qasimi-damad.
Mən içməyəm bu sudan bu dil dodağımı tər,
Ki, xeymələrdə qalıb təşnə Zeynəbi-müztər.
Mən içməyəm suyu hərçənd ixtiyarım var,
Əzəl günündə Hüseynilə bir qərarım var.
Gələndə başımın üstünə ol şahi-ətşan,
Olam rikab şərifində mən susuz qurban.
Necə içim bu suyu gül kimi solub güllər,
Səkinə xeymə qabağında su yolu gözlər [4, s. 91].

Əsərin üslub-dil xüsusiyyətlərinin bir əsas şiriniyi də ondan ibarətdir ki, guya qarşı tərəfin münasib cavab verməsi və qaneedici sözləri, xüsusən də cənabi Səkinənin bitməyən solğun sözləri sanki müəllifin diqqətindən yayınmamışdır:

Susuzdan Əsgər ölüb içməyəm su qan olsun,
Su iç doyunca əmican ki, nuşi-can olsun [4, s. 91].

Hadisələri daha geniş canlandıran və obyektiv qiymət verən müəllif baş verən hadisələrdə Əbülfəzl Abbas əleyhissalamın qarşı tərəfdən yaralanaraq əhli-beytə müraciət etməsi vəziyyətini üslub-dil xüsusiyyətlərində olduğu kimi belə qələmə almışdır:

Gülşən pozuldu sərü-səmən barı yıxdılar,
Sərdarına deyir ki, Ələmdarı yıxdılar.
Söyləyin Səkinə gözləməsin su yolu daxi,
Səqqayi-əhli-beyti dilifkarı yıxdılar.
Əsgər yanında su adını çəkməyin daxi,
Meydan içində su gətirən yarı yıxdılar [4, s. 95].

Üslub və dil xüsusiyyətlərinin əsərdə geniş mənada işlənməsi müəllifin dünyagörüşündən az asılı olmamış, bu sahədə klassik danışq qaydalarının qorunub saxlanılmasına təkan vermişdir. Bu proseslərin inkişafı göstərir ki, kitabın yazılmasında, çap olunub ərsəyə gəlməsində mühüm əhəmiyyət

yət kəsb edən üslub-dil xüsusiyyətləri, Naxçıvan ədəbi-bədii və dini-fəlsəfi mühitində yaranan abuhavanın yaxşı tanınmasına, müəlliflərin dəyərli əsərlərinin səsinə qədim diyarda və onun hüdudlarından kənarda sevilməsinə gətirib çıxarmış və nəticədə Naxçıvan alimlərinin, o cümlədən elm adamlarının yüksək potensiallığına gətirib çıxarmışdır. Məhz müəllif bu baxımdan da əsərdə hadisələri öz axarınca uzlaşdıraraq dilin şirinlik aspektlərini Azərbaycan xalqının böyüyə hörmət-eh-tiram və həya pərdəsi altında nida etməsini çox məharətlə və üslubiyyat qaydası olaraq belə qələmə almışdır:

Qəriqi-rətbeyi dəryayi hey-rətəm qardaş,
Daxi aparma ki, getməm xəcalətəm qardaş.
Aparma xeymələrə, nəşimi, rza deyiləm,
Bəsimdir öz qəmim, az dərdə mübtəla deyiləm.
Rəvadi “*Həşrə*” kimi ağlayam bu halətdən?
Su olmadı, suya döndüm bu gün xəcalətdən [4, s. 96].

Nəticə. Araşdırmaların məntiqi nəticəsi olaraq Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvaninin “Kəş-külün-Nur” kitabının üslub və dil xüsusiyyətləri ilə yanaşı bir çox dini-fəlsəfi hadisələrlə də bağlı faktlara rast gəlinmişdir. XIX əsr və XX əsrin əvvəlləri mühitində yaranan hər hansı bir əsər yaşamaq cəhətləri ilə xeyli dərəcədə seçilir. Bu baxımdan, müəllifin doğma Naxçıvanımızda yaşayıb-yaratması, əsərlərinin ərsəyə gəlməsi və dialektik şivələrin qorunması bir daha bu yurdu üslub-dil xüsusiyyətlərinin qorunub saxlanılmasına xidmət etmişdir. Müəllifin üç (azərbaycan, ərəb və fars) dildə yazmasına baxmayaraq əsas üstünlük azərbaycan dilinə verilmiş və yazdığı şeir nümunələrinin poetik dildə səslənməsi böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir.

H.M.Naxçıvaninin “Kəşkülün-Nur” əsərinin tədqiqi və təhlili onu deməyə əsas verir ki, Naxçıvan mühitində yaranan bu kitab nəinki klassiklərimizin, həmçinin də bu günümüz üçün üslub və dil xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və mənimsənilməsində mühüm əhəmiyyətə malik olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Dəmirçizadə Ə.M. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. Bakı, 1962, 327 s.
2. Hüseynov M. Dil və poeziya. Bakı: Elm. 2008, 434 s.
3. Məmmədquluzadə C. “Molla Nəsrəddin” jurnalı. 14 noyabr 1925-ci il. 46 s.
4. نخجوانی حاج ملا محمد. کشکول النور. 560 ه. ق. 1312

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: s.ibrahimov71@mail.ru

Sabuhi Ibrahimov

FEATURES OF LANGUAGE AND STYLE IN THE WORK OF “KASHKULUN-NUR”

The article provides an extensive analysis of the linguistic and stylistic features of the work of Hajji Mullah Muhammad Nakhchivani, known as “Kashkulun-Nur.” During the investigation, it was discovered that the language and style exhibited in the work possess a profound and comprehensive significance, indicating the author's exceptional proficiency and extensive knowledge. The study also revealed that each linguistic and stylistic feature in the work of H.M.Nakhchivani is distinguished by its individual relevance. Considering that the author lived in the 19th century, a number of words and phrases from the poems given in the work are mentioned to determine his position in the religious sphere as well as in the literary language. Analyzing his extensive writing in linguistic terms reveals that the thinker is a master of words, preserving regional expressions and

bringing them to life. Furthermore, the article touches upon the issue of the creation of aphoristic expressions and examples of poetic syntax by the thinker.

Based on the research conducted, it is evident that the linguistic and stylistic characteristics and essential factors identified in the work of Hajji Mullah Muhammad Nakhchivani, commonly known as “Kashkulun-Nur”, hold significant significance not only for our classical literature, but also for contemporary literature.

Keywords: *Hajji Mullah Muhammad Nakhchivani, work, language, style, characteristics, manuscript.*

Сабухи Ибрагимов

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА И СТИЛЯ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «КАШКУЛЮН-НУР»

В статье проведен обширный анализ языковых и стилистических особенностей произведения Хаджи Моллы Мухаммада Нахчивани «Кашкулюн-Нур». В ходе проведенного исследования было установлено, что особенности языка и стиля, приведенные в произведении, имеют глубокий и всеобъемлющий смысл, что свидетельствует о большом мастерстве и огромных знаниях автора. Исследование также выявило, что каждая языковая и стилистическая особенность, приведенная в произведении Х.М.Нахчивани «Кашкулюн-Нур», отличается своей отдельной актуальностью. Учитывая, что автор жил еще в XIX веке, ряд слов и фраз из приведенных в произведении стихотворений упоминается с целью определения его позиции в религиозной сфере, а также в литературном языке. Лингвистический анализ его всестороннего творчества показывает, что мыслитель – художник слова, сохраняющий национальные слова и активизирующий их. В статье также затрагивается вопрос создания мыслителем афористических выражений и примеров поэтического синтаксиса.

Из проведенных исследований ясно, что лингво-стилистические особенности и необходимые факторы, обнаруженные в произведении Хаджи Моллы Мухаммада Нахчивани «Кашкулюн-Нур», важны не только для нашей классики, но и для сегодняшнего дня.

Ключевые слова: *Гаджи Молла Мухаммад Нахчивани, произведение, язык, стиль, характеристики, рукопись.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma: İlkin variant 17.03.2025

Son variant 14.04.2025